

ORCD 0000-0002-4972-4232

УДК 364.4(477)-055.26:364.4(419)-055.26

Юлія Підвальна,
Анастасія Дзьонь

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ ОДИНОКИХ МАТЕРІВ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Постановка проблеми. «Дитинство» та «материнство» – це два соціальні феномени, які надзвичайно тісно взаємопов'язані між собою та є вкрай чутливими до політичних, соціальних та економічних змін у суспільстві. Ставлення до материнства та дитинства у кожній країні вважається найкращим індикатором благополуччя та соціальної зрілості. Отже, явище самотності материнства та соціальна підтримка одиноких матерів із дітьми, на нашу думку, є актуальною проблемою і водночас головною характеристикою, що визначає стан сучасного суспільства. Саме проблеми в одиноких матерів можуть призвести не тільки до зниження стабільності матеріального і життєвого становища, а й до самотності, озлобленості, порушення загальноприйнятих норм поведінки (алкоголізм, наркоманія, проституція), погіршення самопочуття, настрою, тону, появи почуття непотрібності, занедбаності, відчуженості, зниження активності і працездатності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки серед монобатьківських сімей, як правило, домінують «материнські» сім'ї, то проблеми їхнього соціального статусу і матеріального стану розглядаються в межах гендерних досліджень І. Калабіхіної, М. Кіблицької та інших. Е. Ярська-Смірнова і П. Романов вивчають материнські сім'ї як об'єкти соціальної політики, як отримувачів соціальних виплат і послуг. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про те, що проблеми сім'ї та сімейного виховання достатньо широко вивчаються вченими (А. Антонов, Н. Кузнецова, А. Мудрик. Питання підготовки молоді до сімейного життя досліджували З. Зайцева, Т. Поспілий, І. Трухін, В. Постовий, Є. Сичова та ін. Сутність батьківства розкрита у працях О. Безпалько, І. Братусь, Л. Буніна, І. Звереві, В. Кравця, Г. Лактіонової, О. Лещенко. Питання усвідомленого

батьківства у психологічному аспекті вивчали А. Бодалев, М. Єрміхіна, А. Співаковська, В. Століна, Г. Філіпова, І. Хамітова. Безумовно, ці наукові дослідження мають вагомий вплив на формування професійної компетентності майбутніх соціальних працівників до роботи з клієнтами (майбутніми мамами), зокрема і тим, що готові відмовитися від своєї дитини, однак не вичерпують її повною мірою.

На сьогоднішні чинна система надання соціальної підтримки одиноким матерям в Україні і за кордоном є недостатньо висвітленою. Однак, складність досліджуваної проблеми зумовлює її актуальність.

Мета статті – охарактеризувати соціальну підтримку сімей одиноких матерів як об'єктів соціальної політики держави; висвітлити досвід соціальної підтримки сімей одиноких матерів в Україні та за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Материнство – це основна біологічна функція жіночого організму, що спрямована на продовження людського роду: виношування, народження, вигодовування дитини. Одне з найбільш сильних почуттів, які відчуває жінка в своєму житті, – це почуття любові до власної дитини. Коли жінка стає матір'ю, її ставлення до життя повністю змінюється. Інстинкт материнства є одним із найбільш сильних почуттів, які відчуває жінка в житті. Під час вагітності з'являється відчуття єдиного цілого зі своїм малюком. У більшості випадків це почуття зберігається навіть після народження дитини. Діти повністю перевертають звичний ритм життя. Вони змінюють все, аж до взаємин з чоловіком, друзями або родичами. Тепер життя підлаштовується до життя малюка [2, с. 41].

Дитина – це невичерпне джерело життєвих стимулів. Це безмежно рухлива

стихія, що вносить у життя не тільки турботу і тривогу, але і радість.

Материнство вивчається в руслі різних наук: історії, культурології, медицини, фізіології, соціології, психології. Кожна наука вивчає і визначає материнство, виходячи зі своїх цілей і завдань.

Інтерес до комплексного вивчення материнства з'явився порівняно недавно. Але на сьогоднішній день єдиного визначення поняття «материнство» немає.

У тлумачному словнику С. Ожегова «материнство» трактується як «стан жінки в період вагітності, пологів, годування дитини, так само властива матері свідомість її родинного зв'язку з дітьми» [3, с. 38].

У сексологічному словнику материнство визначається як функція жіночого організму, що спрямована на продовження людського роду і включає біологічні (виношування, народження і вигодовування дитини) і соціальні (виховання дитини) аспекти [3, с. 38].

Материнство вивчають як складне явище, що є результатом взаємодії багатьох факторів: генетичних, біологічних, впливу родинного та соціального середовищ.

Материнство – це унікальний психологічний феномен, що має фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. У кожній культурі є цілий інститут материнства, що включає в себе різноманітні способи виховання жінки як матері. Ці способи розраховані на те, що частину своїх функцій мати буде усвідомлювати, а частину – ні. У суспільній свідомості також не всі функції матері усвідомлюються, частина їх представлена у вигляді традицій, звичаїв, прикмет, забобонів тощо, проте все це разом характеризує конкретно-культурний шлях до моделі материнства, який є інструментом, що створений природою та суспільством для повноцінного виховання дитини як представника свого роду та своєї культури [6, с. 138].

Г. Філіпова розглядає материнство як психосоціальний феномен: як забезпечення умов для розвитку дитини, як частину особистісної сфери жінки [9, с. 22].

Правове регулювання шлюбно-сімейних відносин повністю підпорядковане інтересам держави і часто здійснюється всупереч реальним потребам сім'ї та її

окремих членів. Така політика стала однією з основних причин так званої аліментної епідемії, пов'язаної, з одного боку, з колосальним зростанням розлучень, з іншого – зі зростанням популярності короткочасного співжиття і, як наслідок, зі збільшенням частки позашлюбної народжуваності [8, с. 110].

Під впливом нових норм моралі і права у певної частини населення, в основному молоді, сформувалося різко негативне ставлення до шлюбу, що спричинило зростання добровільної безшлюбності, орієнтацію у фактичних шлюбах на короткочасне співжиття. Це призвело до збільшення кількості жінок, які виховують своїх дітей без чоловіка або партнера.

Для пом'якшення і подолання наслідків соціально-економічної кризи в сучасному суспільстві і надання допомоги та певних гарантій життєзабезпечення дітей і сім'ї Президентом України та урядом затверджено низку законів і довготривалих програм. Серед них варто назвати такі:

– Закон України «Про державну допомогу сім'ям із дітьми»;

– Закон України «Про охорону дитинства»;

– Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям із дітьми»;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме»;

– Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної соціальної допомоги на дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, грошового забезпечення батькам-вихователям і прийомним батькам за надання соціальних послуг у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях за принципом “гроші ходять за дитиною”;

– Про Національну програму «Діти України»: Указ Президента України;

– Про Концепцію державної сімейної політики: Постанова Верховної Ради України.

Правові норми українського законодавства щодо матерів із дітьми поширюються на всі типи сімей з неповнолітніми дітьми. Але самотні матері та їхні дітям гарантовано деякі додаткові пільги і збільшений розмір дитячої допомоги.

Соціальна підтримка неповних сімей – це частина державної сімейної політики, метою якої є надання допомоги сім'ям у подоланні різного роду стресових ситуацій, у розв'язанні проблем, що виникають у їхньому житті, з якими сім'ї не в змозі впоратися самі за рахунок своїх внутрішніх ресурсів [7, с. 64].

Суб'єктами соціальної підтримки сім'ї самотньої матері можуть стати родичі, друзі, підприємства і організації, на яких працюють члени сім'ї, держава, церква, приватні особи, і, нарешті, соціальні служби [29, с. 65].

Об'єктами соціальної підтримки повинні бути аж ніяк не всі і не будь-які неповні сім'ї, а лише ті, які дійсно потребують цього, які не в змозі самотійно впоратися із труднощами і проблемними ситуаціями, які виникають у їхньому житті [7, с. 67].

На сьогодні допомогу у розв'язанні важких життєвих ситуацій неповним сім'ям надають територіальні органи соціального захисту населення.

Основними формами надання такої допомоги є:

1. оформлення пенсії на дітей по втраті годувальника вдовам, самотнім матерям;

2. оформлення допомоги позашлюбним матерям;

3. допомога розлученим самотнім матерям в отриманні аліментів на дітей або сприяння в їх отриманні жінкам, які не отримують їх через об'єктивні причини;

4. надання самотнім матерям і членам їх сімей різної інформації про пільги, соціальні гарантії, права і т.д.

5. надання юридичної, психологічної допомоги розлученим, сприяння у

вирішенні питань, що стосуються виховання дітей [4, с. 215].

Опишемо більш детально заходи державної підтримки та пільги, визначені українським законодавством:

Державні допомоги. До півтора року дитини право на щомісячну допомогу мають усі матері, незалежно від ступеня своєї самотності. Далі йдуть допомоги на дитину до 16 років (на учня загальноосвітньої установи – до закінчення ним навчання, але не більше ніж до досягнення 18-річного віку). Розмір, порядок призначення і виплати щомісячної допомоги на дитину до 16 (18) років встановлюються законами та іншими нормативно-правовими актами України. Ці допомоги виплачуються окремим категоріям громадян, переважно сім'ям із низьким середнім доходом. У разі, якщо дохід у сім'ї самотньої матері не перевищує величину прожиткового мінімуму, то вона має право на виплату державної допомоги на дитину до 16 років у подвійному розмірі.

Для самотніх матерів передбачені відмінності у виплаті допомоги по догляду за хворою дитиною. При стаціонарному лікуванні така допомога призначається в розмірі, що визначається залежно від тривалості безперервного трудового стажу особи, яка здійснює догляд за дитиною; при амбулаторному лікуванні – за перші 10 календарних днів самотнім матерям залежно від тривалості безперервного трудового стажу, а починаючи з 11-го дня допомога обчислюється в розмірі 50 % заробітку незалежно від тривалості безперервного трудового стажу. Допомога по догляду за хворою дитиною віком до 7 років видається матері за весь період амбулаторного лікування або спільного перебування з дитиною в лікарняному закладі, а допомога по догляду за хворою дитиною віком від 7 до 15 років – за період не більше 15 днів, якщо за медичним висновком не потрібно більшого терміну [4, с. 216].

Трудові пільги. Для самотньої матері існують певні трудові пільги. Трудовий Кодекс передбачає гарантії, що стосуються самотніх мам при розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця.

З цією категорією працівників не допускається розірвання трудового договору з таких підстав:

- скорочення чисельності штату працівників;
- невідповідність працівника займаній посаді внаслідок недостатньої кваліфікації;
- зміна власника майна організації;
- прийняття необґрунтованого рішення керівником організації, його заступниками і головним бухгалтером, що спричинило за собою порушення збереження майна, неправомірне його використання або інший збиток майну організації;
- припинення допуску до державної таємниці, якщо робота вимагає такого допуску [4, с. 217].

При ліквідації підприємства одиноким матерям надаються гарантії. Так, при ліквідації підприємства, установи, організації обов'язкове працевлаштування звільнених вагітних жінок, а також жінок, які мають дітей у віці до 3 років, одиноких матерів з дітьми до 14 років або з дитиною з обмеженими можливостями до 18 років здійснюється його правонаступником. Подальше працевлаштування жінки лягає на плечі її роботодавця.

Якщо в колективному договорі закріплена гарантія надання щорічної додаткової відпустки без збереження заробітної плати, то за заявою одинокої матері, яка виховує дитину у віці до 14 років, їй необхідно надати щорічну додаткову відпустку без збереження заробітної плати у зручний час тривалістю до 14 календарних днів. Така відпустка може бути приєднана до щорічної оплачуваної відпустки або використана окремо – повністю або частинами. Перенесення цієї відпустки на наступний робочий рік не допускається. Працюючій одинокій матері, яка виховує дитину з обмеженими можливостями, надаються 4 додаткових оплачуваних вихідних дні на місяць [1, с. 104].

Житлові гарантії. Відповідно до статті 36 Житлового Кодексу України в першу чергу житлові приміщення надаються одиноким матерям, але тільки в тому випадку, якщо вони потребують поліпшення житлових умов.

У статті 34 Житлового кодексу України перераховуються підстави визнання громадян такими, що потребують поліпшення житлових умов.

До таких категорій відносять:

- громадян, які мають забезпеченість житловою площею на одного члена сім'ї нижчу від встановленого рівня;
- громадян, які проживають у житловому приміщенні, що не відповідає санітарним і технічним вимогам;
- громадян, які проживають у квартирах, зайнятих кількома сім'ями, якщо у їх складі є хворі, які страждають важкими формами хронічних захворювань, при яких спільне проживання неможливе;
- громадян, які проживають у суміжних неізольованих кімнатах по дві і більше сім'ї при відсутності родинних відносин;
- громадян, які проживають у гуртожитках, за винятком сезонних і тимчасових робочих, а також у зв'язку з навчанням [4, с. 217].

Для отримання права на першочергове надання житлового приміщення необхідно звернутися до місцевих органів за місцем проживання і встати на облік як особа, яка потребує поліпшення житлових умов.

Соціальні гарантії. Відповідно до Постанови Кабінета Міністрів «Про затвердження типового положення про дошкільний навчальний заклад», у дошкільний навчальний заклад у першу чергу приймаються діти працюючих одиноких батьків / матерів і діти з багатодітних сімей. На 50 % знижена оплата за утримання дітей одиноких матерів у дитячих дошкільних закладах.

Нормативно-правовими актами може бути передбачено додаткові пільги для цієї категорії громадян. Суттєву допомогу у вихованні дітей у неповній сім'ї надають центри дозвілля для школярів і підлітків [4, с. 218].

Т. Гурко розглядає як один із способів розв'язання матеріальних проблем одиноких матерів, створення територіальних фондів «Самотні батьки», куди при бажанні могли б перераховувати гроші підприємці та підприємства за умови створення для них податкових пільг [5, с. 36].

Вітчизняна соціальна підтримка одиноких матерів повинна враховувати досить розвинений досвід європейських країн.

Хоча тенденція щодо збільшення кількості монобатьківських сімей набула загального поширення в розвиненому світі, масштаби і темпи поширення цього соціального явища в останні десятиріччя ХХ ст. в окремих країнах різняться.

Більша частка таких сімей у складі всіх домогосподарств з дітьми в таких країнах, як Швеція (17,1 %), Великобританія (15,3 %), Норвегія (13,8 %), Німеччина (13,5 %), найменша – у Туреччині (1,6 %), Іспанії (1,9 %), Італії (2,5 %) [12, с. 45].

Що ж до темпів збільшення частки представлених сімей, то найбільш помітні вони у Великобританії (де такі сім'ї становили 15,3 % від усіх домогосподарств із дітьми у 2000 р. проти 4,6 % у 1975 р.), Фінляндії (10 % від усіх домогосподарств із дітьми в 2000 р. проти 3,8 % в 1976 р.), Нідерландах (9,5 % у 2000 р. проти 2,4 % у 1977 р.), Чехії (10,4 % у 2002 р. проти 5,5 % у 1992 р.).

Такі значні відмінності у шлюбній поведінці населення розвинених країн обумовлені як суспільними уявленнями про склад сучасної сім'ї і розподіл гендерних ролей у ній, так і державною політикою щодо монобатьківських сімей. Хоча в більшості країн найбільш поширеною причиною одинокого батьківства залишається офіційне розлучення (див. табл. 1.), у деяких – все більшої ваги серед джерел виникнення такого типу сімей набуває фактичний розрив стосунків із партнером за зареєстрованим або незареєстрованим шлюбом, який не оформлений офіційно.

У таких країнах, як Бельгія, Ірландія, Нова Зеландія, ця причина виступає другою за значенням і такі сім'ї складають майже третину від усіх монобатьківських сімей. У той же час у традиційних суспільствах, притаманних країнам Південної Європи і розвиненим Далекосхідним країнам, другою за частотою залишається той тип сімей, де причиною одинокого батьківства стало овдовіння, а в Італії це основний чинник існування подібних сімей. В англомовних країнах (Великобританія, Сполучені Штати, Ірландія, Нова Зеландія) переважають

монобатьківські сім'ї, джерелом формування яких стали позашлюбні народження.

Одинокі батьки – соціальна група із найбільш високим рівнем бідності в розвинених країнах. Дані з «Дослідження доходів і умов проживання в європейських країнах» (EU-SILC), показують, що в 2006 р. 33 % сімей одиноких батьків проживали в умовах бідності, в той час як серед усього населення таких було тільки 7 %. У середньому в сім'ях одиноких батьків дохід більш ніж вдвічі менший, ніж у сім'ях без дітей. Найбільш відчутна різниця в таких країнах, як Німеччина, Ірландія, Японія, Мексика, Нова Зеландія, Великобританія і Сполучені Штати Америки [13, с. 2].

Таблиця 1.

Причини одинокого батьківства в обраних країнах ОЕСР – організація економічного співробітництва та розвитку

Країна	Рік	Позашлюбні народження (%)	Фактичний розрив стосунків із партнером (як офіційний, так і незареєстрований шлюб) (%)	Офіційне розлучення (%)	Овдовіння (%)
Австрія	1999	26	8	34	32
Бельгія	1997	16	29	39	14
Фінляндія	1999	34	13	48	5
Німеччина	1999	27	13	39	22
Ірландія	1999	63	29	2	6
Італія	1998	7	...	31	63
Японія	1999	7	4	68	19
Люксембург	2000	22	23	34	22
Нідерланди	2001	33	11	51	6
Нова Зеландія	1996	46	29	20	5
Португалія	1996	13	19	31	30
Іспанія	1995	12	4	57	27
Великобританія	2001	46	20	29	4
Сполучені Штати Америки	2000	43	18	35	4

В англомовних країнах зберігаються риси моделі, заснованої на уявленні про провідну роль чоловіка у забезпеченні сім'ї (модель «сильного годувальника»). Декларується, що тільки повна сім'я може забезпечити дітям найкращі економічні і

психологічні умови для повноцінного розвитку. Саме через це, відповідно до реформи соціального забезпечення 1996 року, скорочення кількості неповних сімей стало одним із головних завдань уряду Сполучених Штатів Америки [13].

Провідною у забезпеченні сім'ї є роль чоловіка-батька дітей. За його відсутності роль «годувальника» бере на себе держава. В Австралії, наприклад, розмір виплати для сімей одиноких батьків навіть формально прив'язаний до величини середнього заробітку працівника чоловічої статі. Таким чином, значну частку державної допомоги монобатьківські сім'ї отримують у вигляді соціальних виплат.

Участь на ринку праці при цьому, як правило, є добровільною, проте всіляко заохочується державою. Порядок соціальних виплат одиноким батькам в Ірландії і Австралії передбачає, що отримувач може мати додаткові доходи від найманої праці. У Великобританії існує спеціальна програма залучення одиноких батьків до ринку праці, метою якої є забезпечення зайнятості батьків із монобатьківських сімей на рівні 70 % до 2010 р. Її проміжним результатом є збільшення кількості працюючих одиноких батьків до 56 % у 2005 р. порівняно з 45% у 1997 р. [14].

Загалом державна політика забезпечення неповних сімей вибудована таким чином, що найбільше від неї виграють одинокі батьки з малим заробітком, котрі мають значні пільги в оподаткуванні.

В Ірландії особа, що претендує на виплату для сімей одиноких батьків (One Parent Family Payment – OFP), повинна:

- бути одинокою матір'ю (батьком) і головним піклувальником дитини;
- відповідати вимогам перевірки достатку;
- мати заробіток до оподаткування не більше € 400 на тиждень;
- докладати зусилля з метою отримання аліментів;
- проживати окремо;
- розлучені і особи, що фактично розірвали стосунки із партнером, мають бути у цьому статусі щонайменше рік [11, с. 88].

Під час перевірки достатку враховуються заробітна плата, аліменти,

прибутки від нерухомості (не включаючи ту, де фактично проживає сім'я) і капіталу.

До джерел існування відносять тільки половину суми аліментів, що має стимулювати до пошуків додаткового заробітку. У разі, якщо заробітна плата становить понад € 146,5 на тиждень, то виплата скорочується на 50 центів із кожного євро вище цієї порогової суми. Отримувачі OFP також мають можливість подавати документи на виплату додатку до сімейного доходу (Family Income Supplement – FIS), якщо задовольняють вимогам отримувачів цієї субсидії. Сума всіх виплат із надбавками для дітей складала у 2007 р. € 85,8 на тиждень. Середній термін перебування отримувачів у програмі OFP складає 5–6 років [15, с. 53].

В Австралії одинокі батьки отримують допомогу у вигляді виплати одиноким батькам (Parenting Payment Single – PPS). Станом на 2000 р. її розмір становив A\$ 387 на два тижні. Ця виплата індексується двічі на рік відповідно до зміни середнього тижневого заробітку працівника чоловічої статі (Male Total Average Weekly Earnings) і складає не менше 25 % від цього показника. Для того, щоб отримувати допомогу, потрібно дбати про дитину, що навчається (віком до 16 років), проживати в Австралії не менше 2 років, або набути статусу одинокої матері (батька) відразу після прибуття до країни. Отримувачі допомоги не повинні перебувати в неофіційному шлюбі. З 2003 року, ті з батьків, що мають дітей від 6 до 12 років, зобов'язані докладати зусиль у пошуках роботи. Якщо ж дитині 13 років і більше, то від батьків вимагається участь в оплачуваній праці – мінімально 6 годин на тиждень. Максимальний розмір допомоги отримують ті, чий прибуток складає менше A\$ 130,6 на два тижні для сімей з однією дитиною (+A\$ 24,6 на два тижні у випадку наявності кожної наступної дитини). Після переходу через цю межу виплата скорочується на 40 центів від кожного долара валового оподаткованого доходу. Одинокі батьки з однією дитиною не мають права на цю виплату, якщо їхній дохід складає A\$ 1 000 і більше на два тижні [14].

Отримувачі допомоги мають право і на спеціальну невелику виплату, призначену покривати частину від вартості ліків. Крім того, в Австралії одинокі батьки можуть

скористатися загальною для всіх сімей із дітьми значною пільгою в оподаткуванні (призначається на кожну дитину). Перша частина цієї пільги (Family Tax Benefit Part A) призначена для батьків, що є отримувачами PPS або зайняті на низькооплачуваній роботі. Друга (Family Tax Benefit Part B) була введена в липні 2000 р. і не залежить від величини заробітку, залишаючись доступною для всіх сімей, що мають у своєму складі дітей до 5 років. Обидві виплати надаються у вигляді податкового кредиту. Загальний пакет усіх виплат в Австралії для одиноких батьків з однією дитиною становить 45 % від середнього тижневого заробітку працівника чоловічої статі, із розрахунку, що тільки PPS складає 25 % від середнього тижневого заробітку працівника чоловічої статі. Одинокі батьки можуть отримувати PPS аж доти, доки їх власний дохід не сягне 70 % від середнього тижневого заробітку працівника чоловічої статі [16, с. 65– 67].

Великобританія – це країна, де політика підтримки одиноких батьків упроваджується державою у складі національної програми подолання дитячої бідності (United Kingdom: Ending Child Poverty by 2020). Працюючі батьки (за умови зайнятості не менше 16 годин на тиждень) з низьким заробітком мають можливість скористатися податковим кредитом (Working Tax Credit – WTC). У 2005–2006 рр. його максимальна сума для одиноких батьків складала GBP 1 595 на рік. Проте, якщо заробіток більше встановленого законом порогу, то величина кредиту зменшується на 37 пенсів від кожного понадпорогового фунта. Для скорочення витрат на дітей у складі WTC установлений податковий кредит на догляд за дитиною (Childcare Tax Credit – CTC), що покривав у 2005–2006 рр. 70 % від перших GBP 300 на тиждень, витрачених на сервіси по догляду за двома дітьми або GBP 175 у випадку з однією дитиною. Таким чином, максимальні суми CTC склали GBP 210 на тиждень для сімей і одиноких батьків з двома дітьми і GBP 122,5 – з однією дитиною [12, с. 15].

Американським аналогом WTC є податковий кредит на дохід від найманої праці (Earned income tax credit – EITC), у Канаді подібним чином діє програма самозабезпечення (Self-Sufficiency Project –

SSP). Для більшого залучення батьків із монобатьківських сімей до роботи з метою покращення їх самозабезпечення, британський уряд почав утілювати програму Нової угоди для одиноких батьків (New Deal for Lone Parents). Беручи у ній участь (на добровільних засадах), батьки можуть скористатися послугами персонального консультанта у пошуках роботи, навчанні і підвищенні кваліфікації, а також сервісами позашкільного догляду за дітьми. Крім того, батьки отримують GBP 15 на тиждень за участь у навчальних програмах [14].

Субсидія по догляду за дитиною (Childcare Subsidy) покриває, зрештою, витрати на догляд за дитиною для одиноких батьків, що знайшли роботу за програмою NDFLP, протягом тижня перед початком роботи. Винагороду за пошук роботи (Work Search Premium) у GBP 20 на тиждень отримують одинокі батьки, що погоджуються на активну участь у пошуках роботи згідно з цією програмою.

Недоліки. На початку і в середині 2000-х років британська система соціального захисту зазнала критики з боку вчених, оскільки була визнана такою, що не стимулює одиноких батьків до вкладання шлюбу. А відтак, коли батьки дитини працюють на низькооплачуваній роботі, після одруження фактичний розмір державної підтримки новоствореної сім'ї зменшується у порівнянні з тим, який отримували на індивідуальній основі. Британські дослідники з Інституту вивчення громадянського суспільства розрахували, що у випадку одруження втрати в сім'ях із малим доходом становитимуть від 7 % до 28 % їхнього доходу у період до одруження, навіть ураховуючи зменшення витрат на проживання (за рахунок того, що проживання стало сумісним) [16, с. 105].

Це справедливо для таких випадків: обоє біологічних батьків дитини не працюють і отримують державну підтримку (втрата 8 % попереднього доходу); одинока мати не працює і має дитину до п'яти років, а батько працює і отримує мінімальну заробітну плату (втрата від 8 % до 28 % попереднього доходу); одинока мати працює неповний робочий день, має дитину до п'яти років і отримує податковий кредит, а батько отримує мінімальну заробітну плату (втрата

від 7 % до 25 % попереднього доходу); мати з дитиною до п'яти років і батько працюють повний робочий тиждень і отримують мінімальну заробітну плату (втрата від 10 % до 25 % попереднього доходу); мати з дитиною до п'яти років працює повний робочий тиждень і отримує мінімальну заробітну плату, батько працює повний тиждень і отримує заробітну плату вдвічі більшу за мінімальну (втрата від 6 % до 22 % попереднього доходу) [17].

У Скандинавських країнах підтримка одиноких батьків (насамперед матерів) полягає у наданні жінкам можливості поєднання участі в оплачуваній зайнятості і виконання обов'язку по догляду за дітьми. Наявна соціальна модель дозволяє продовжувати виконувати роль матері у разі розлучення або овдовіння з мінімальними економічними втратами. Досить тривала частина відпусток, що надаються у період після народження дитини (до 18 місяців), високооплачувані. У Фінляндії, Данії, Швеції та Ісландії позасімейне піклування про дітей є частиною соціального права, – коли дитина досягає певного віку, батьки можуть розраховувати на її гарантоване влаштування до дитячого дошкільного закладу [14].

Розвинена також форма забезпечення монобатьківських сімей у вигляді аліментів (виплачується батьком дитини, державою або у комбінованій формі). У загальному вигляді сімейна політика носить універсальний характер, а переважну частину соціальних гарантій одинокі батьки отримують у межах заходів, спрямованих на всіх громадян із дітьми. Участь на ринку праці не тільки заохочується, але часто стає обов'язковою вимогою для одержання додаткових виплат.

Єдиною північноєвропейською країною, де зберігається категоріальний підхід щодо одиноких батьків у загальній системі сімейної політики, визнано Норвегію. Змінами до законодавства, що впроваджені в Норвегії у 1981 р., державну підтримку для одиноких батьків, яка була доступна лише вдовам і жінкам, які народили дитину поза шлюбом, поширили також і на розлучених батьків, які самостійно виховують дитину, набувши при цьому гендерно нейтрального характеру [15].

Особи, що підпадали під дію нового законодавства, мали право на:

- гарантований мінімальний дохід у вигляді державних виплат у разі обрання домашнього догляду за дитиною, доки не досягне десятирічного віку;
- збільшення доходу працюючих батьків із недостатнім заробітком за рахунок державної підтримки;
- допомогу на дитину для батьків, які навчаються або працюють;
- цільові державні надходження на продовження освіти, що покривають вартість книжок;
- додаткові виплати на дитину, яка не досягла 18 років, незалежно від економічного статусу батьків;
- скорочення податку на доходи [15].

Хоча більшість (70 % у 1980-х роках і 60 % у 1990-х роках) одиноких батьків користувалося цією схемою тільки час від часу і робили успіхи у самозабезпеченні, деякі покладалися на державну допомогу досить тривалий час (у середньому термін залучення до схеми становив три роки) [15].

Наприкінці 1990-х років постало питання про те, що наявний характер державної підтримки не стимулює одиноких батьків до участі в оплачуваній праці і збільшує термін їхньої економічної залежності від державної підтримки. Наступні кроки у реформуванні державної політики щодо монобатьківських сімей були спрямовані на розвиток державної системи позасімейного догляду за дітьми, що зробило би можливим для самотніх батьків поєднання участі на ринку праці з вихованням дітей.

Основні зміни політики щодо одиноких батьків відбувалися в межах реформи, спрямованої на покращення добробуту громадян (початок 1990-х років). Вона передбачала підвищення рівня зайнятості, збільшення залучення жінок на ринок праці і встановлення гендерної рівності.

Зміни у соціальному забезпеченні батьків із монобатьківських сімей були такими:

- час дії державної допомоги на дитину обмежився трьома роками, а для батьків, що навчаються – двома;

– виплати стали доступні лише батькам, що мають дітей віком до восьми років;

– після досягнення дитиною трирічного віку отримувач допомоги має відновити присутність на ринку праці, працюючи не менше половини робочого тижня, навчаючись або займаючись активним пошуком роботи;

– для батьків, що мають дітей віком 8–10 років існує субсидія, яку можуть отримати окремі особи, що несподівано опинились у тяжких життєвих обставинах;

– рівень фінансової підтримки незначно виріс, і більшість витрат на догляд за дитиною покривається державою [14].

Аналіз результатів впливу цих змін на рівень соціального забезпечення показав, що в кінцевому підсумку вони дозволили скоротити використання державної допомоги при збереженні для країни низького ризику бідності в сім'ях одиноких батьків (за даними Євростату, 19 % у 2005 р.). Хоча в Норвегії зберігається категоріальний підхід щодо виплати допомоги одиноким батькам (до 12 років) і не існує вимог для обов'язкового працевлаштування, останні реформи наблизили її у впровадженні сімейної політики до інших Скандинавських країн.

Недоліки універсальної системи підтримки одиноких батьків зумовлені зниженими (у порівнянні з батьками із повних сімей) можливостями одиноких батьків на ринку праці, особливо в умовах економічного спаду. У період рецесії 1990-х років становище одиноких матерів на ринку праці у Швеції було більш уразливим, ніж становище одружених жінок. У той час, як рівень безробіття заміжніх жінок стабілізувався в 1994–1995 рр., рівень безробіття серед одиноких матерів продовжував зростати до 1996–1997 рр. [11, с. 248 – 249].

Хоча в 1998–1999 рр. офіційний рівень безробіття для обох категорій жінок стабілізувався на звичних 2–3 %, серед одиноких жінок поширилося приховане безробіття. Вони частіше, ніж заміжні жінки, шукали роботу, уклали контракти, що передбачали тимчасову зайнятість. У цей же період у Фінляндії ризик бідності для одиноких матерів зріс від 2 % у 1990 р. до 7 % у 1994 р. і був у понад три рази вищим, ніж у повних сім'ях, через те що для

одиноких матерів – більше ніж для одружених жінок – впав рівень зайнятості і зріс рівень безробіття (до 20 % у 1993 р.) [11, с. 51].

Країни континентальної Європи різняться за практикою підтримки одиноких батьків. Багатьом державам (особливо на Півдні Європи) притаманна модель «сильного годувальника». У Греції, Іспанії та Італії під час установа виплат на дітей застосовується адресний підхід, завдяки якому сім'ї одиноких батьків отримують державну грошову допомогу у випадку, коли вони малозабезпечені. У цих країнах також обмежені можливості щодо поєднання зайнятості і виховання дітей. А от у Франції і Бельгії система декретних відпусток надає таку можливість і значні податкові кредити, доступні для працівників із дітьми, стимулюють одиноких батьків до зайнятості. Там, де рідко трапляються випадки розлучень (Іспанія, Португалія, Італія), не працює система аліментів [18, с. 210].

В інших країнах вона носить змішаний характер, тобто виплати надходять як від батька дитини, так і від держави. У Франції, наприклад, державні виплати складають значну частину доходів монобатьківських сімей і заміщують аліменти у разі їх відсутності. Інколи державна допомога (коли наявне розлучення) розглядається як останній засіб забезпечення. Так, законодавство Німеччини передбачає: за недостатнім розміром аліментів або за їх відсутності, одинокі батьки можуть отримувати відповідні виплати від держави (максимально протягом 6 років на дітей, яким не виповнилося 12 років). Проте після розлучення жінку повинні підтримувати власні батьки (на жінок, що ніколи не перебували у шлюбі, ця норма не поширюється) [10, с. 88].

Деякі країни намагаються наблизили свою модель соціального забезпечення одиноких батьків до тієї, що застосовується в країнах Скандинавії, але не зовсім успішно. У Нідерландах за останні два десятиріччя впроваджувалася політика стимулювання зайнятості і збільшення участі на ринку праці. Політика щодо одиноких батьків змінювалася в контексті цих соціальних процесів. У 1996 р. зміни до законодавства, передбачені новим Загальним актом

соціальної підтримки (General Social Assistance Act), зобов'язували одиноких матерів до виходу на роботу після того, як наймолодшому із їхніх дітей виповниться 5 років [19].

Проте закон дозволяє місцевій владі робити винятки для окремих випадків залежно від обставин. Місцеві політики і можновладці ставилися досить поблажливо до бажання одиноких матерів присвячувати себе вихованню дітей і не застосовували жодних санкцій до тих, хто намагався уникнути обов'язкового працевлаштування. Як наслідок, у вересні 2002 р. тільки 20 % одиноких батьків працювали повний робочий день, ще близько половини мали офіційний дозвіл на домашній догляд за дитиною (більшість через те, що дитина не досягла п'ятирічного віку), всі інші не вийшли на ринок праці і не були примушені місцевою владою. Подальша реформа, запроваджена в 2003 році, акцентувала на умові посилення самозабезпечення. З цього часу усунуто особливі умови для одиноких батьків малолітніх дітей: якщо вони не мали роботи, то змушені стати на облік до місцевого центру зайнятості з метою пошуку роботи або перекваліфікації. Такий підхід був запроваджений для того, щоб стимулювати всіх отримувачів соціальної допомоги, у тому числі одиноких батьків, до самозабезпечення [15].

Недоліки політики підтримки монобатьківських сімей, що впроваджується у континентальній Європі, полягають у тому, що одинокі батьки мають обмежені можливості щодо самозабезпечення, підлягають ризику і бідності та є економічно залежними від держави.

Отже, практично в усіх розвинених країнах рівень бідності в монобатьківських сім'ях перевищує аналогічний показник у повних сім'ях, де принаймні один із дорослих членів родини зайнятий на оплачуваній роботі. Безперечно, добробут дітей залежить від економічного статусу і стабільності зайнятості їхніх батьків. Розрахунки, що беруть до уваги всі елементи системи державного матеріального забезпечення монобатьківських сімей (всі види виплат і податкові пільги), показують, що одиноким батькам найлегше уникнути ризику бідності в таких країнах, як Австралія, Нова Зеландія і Німеччина. В Австралії і Новій Зеландії провідну роль

відіграють наявні виплати для одиноких батьків, у Німеччині – субсидії на проживання. У Бельгії, Фінляндії, Ірландії і Великобританії для уникнення бідності (межа бідності – 60 % від медіанного доходу в країні) одиноким батькам достатньо заробляти менше половини середнього заробітку працівника промисловості. В більшості країн ОЕСД (організація економічного співробітництва та розвитку) батьки з монобатьківських сімей повинні заробляти не менше двох третин середнього заробітку працівника промисловості для того, щоб уникнути бідності, у Португалії і Сполучених Штатах Америки – більше повного середнього заробітку працівника промисловості [12, с. 33].

Таким чином, серед пріоритетних напрямків соціальної політики на державному рівні включені: допомога одиноким матерям при народженні дітей, розвиток різних форм підтримки матерів з дітьми тощо.

У цілому найнижчий рівень бідності в монобатьківських сім'ях зафіксований у країнах, у яких прагнення одиноких батьків до самозабезпечення підтримується державою і підкріплюється особливими видами виплат і пільг, що можуть бути доступними лише у випадку постійної зайнятості або активного пошуку роботи.

Висновки. Через різні життєві обставини, жінка може зіткнутися з поняттям «одинокі мати» або «мати-одиначка». Перший термін знаходиться в юридичній площині, тоді як другий вважається розмовним. Одинокією матір'ю вважається жінка, яка народила і виховує дитину і не перебуває у шлюбі.

На сьогодні кількість одиноких матерів в Україні становить понад 600 тисяч і з кожним роком цифра дедалі зростає.

Щоб самостійно виростити дитину, потрібно докласти чимало сил, терпіння і праці. Кожна держава надає допомогу дітям матерів-одиначок, виплачуючи матеріальну допомогу та надаючи пільги.

Досвід різних країн дає зрозуміти, що в кожній державі існує явище одинокого материнства і кожна країна його вирішує та підтримує по-різному. Хтось краще, хтось гірше. Але на нашу думку кожній країні є чого навчитися в іншій, перейняти кращий досвід розв'язання цієї сучасної суспільної проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Безпалько. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Богданова І. М. Соціальна педагогік : Навчальний посібник / І. М. Богданова. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
3. Брутман В. И. Формирование привязанности матери к ребёнку в период беременности / В. И. Брутман М. С. Радионова // Вопросы психологии. – 1997. – № 7. – С. 38–47.
4. Вакуленко С. М. Проблеми надання соціальних послуг неповним сім'ям на рівні територіальної громади (на прикладі м. Харкова) / С. М. Вакуленко // Соціопростір: міждисциплінарний збірник наукових праць із соціології та соціальної роботи. – 2010. – № 1. – С. 215–219.
5. Гурко Т. А. Вариативность представлений в сфере родительства / Т. А. Гурко // Социологические исследования. – 2000. – № 8. – С. 90–97.
6. Данилова С. С. Одинокое материнство в общественном мнении / С. С. Данилова // Социологические исследования. – 2009. – № 5. – С. 138–141.
7. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник [Текст] / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с.
8. Соціальна педагогіка : Навчальний посібник / за ред. О. В. Безпалько. – К. : Академвидав, 2013. – 312 с.
9. Филиппова Г. Г. Материнство и основные аспекты его исследования в психологии / Г. Г. Филиппова // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 22–35.
10. Daly M. Contemporary Family Policy: A Comparative Review of Ireland, France, Germany, Sweden and the UK / Mary Daly, Sara Clavero. – Dublin : Institute of Public Administration, 2002. – 203 p.
11. Ellingsæter A. L. Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States/ Anne Lise Ellingsæter, Arnlaug Leira. – Bristol : The Policy Press, 2006. – 286 p.
12. Whiteford P. What Works Best in Reducing Child Poverty: A Benefit or Work Strategy? / P. Whiteford, W. Adema / OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oberon.sourceoecd.org/vl=1107011/cl=24>

/nw=1/rpsv/workingpapers/1815199x/wp_514rzzx9c0zx.ht, с. 45.

13. OECD Family Database. CO7: Trends in income inequality and income position of different household types [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/dataoecd/52/13/43201528.pdf>
14. Rector R. Next Steps in Welfare Reform / R. Rector [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/Research/Welfare/Test041102.cfm>.
15. Callan T. Tackling Low Income and Deprivation: Developing Effective Policies / T. Callan [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.esri.ie/UserFiles/publications/20080617141815/RS001.pdf>.
16. Millar J. Lone Parents, Employment and Social Policy: Cross-national Comparisons / J. Millar, K. Rowlingson. – Bristol: Policy Press, 2001. – 299 p.
17. The Lone-Parent Trap: How the Welfare System Discourages Marriage [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.civitas.org.uk/pdf/loneParentTrap.pdf.
18. Kaufmann F.-X. Family Life and Family Policies in Europe: Volume 2: Problems and issues in comparative perspective / F.-X. Kaufmann. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 210.
19. Knijn T. Again Revisited: Employment and Activation Policies for Lone Parents on Social Assistance in the Netherlands / T. Knijn, R. van Berkel // J. Millar and M. Evans (eds.). Lone Parents and Employment: International Comparisons of What Works. – London: Centre for the Analysis of Social Policy, 2003.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Bezpal'ko O. V. Sotsial'na pedahohika: skhemy, tablytsi, komentari : navch. posib. dlya stud. vyshch. navch. zakl. / O. V. Bezpal'ko. – K. : Tsentr uchbovoyi literatury, 2009. – 208 s.
2. Bohdanova I. M. Sotsial'na pedahohika : Navchal'nyy posibnyk / I. M. Bohdanova. – K. : Znannya, 2008. – 343 s.
3. Brutman V. Y. Formyrovanye pryvyazannosti matery k rebënku v peryod beremennosti / V. Y. Brutman M. S. Radyonova // Voprosy psykholohyy. – 1997. – № 7. – S. 38–47.
4. Vakulenko S. M. Problemy nadannya sotsial'nykh posluh nepovnym sim'yam na rivni terytorial'noyi hromady (na prykladi m. Kharkova) / S. M. Vakulenko // Socioprostir: mizhdystyplinarnyy zbirnyk naukovykh prats' iz sotsiolohiyi ta sotsial'noyi roboty. – 2010. – № 1. – S. 215–219.

-
5. Hurko T. A. Varyatyvnost' predstavlenny v sfere rodytel'stva / T. A. Hurko // Sotsyolohycheskye yssledovanyya. – 2000. – № 8. – S. 90–97.
6. Danylova S. S. Odynokoe materynstvo v obshchestvennom mneny / S. S. Danylova // Sotsyolohycheskye yssledovanyya. – 2009. – № 5. – S.138-141.
7. Zvyeryeva I. D. Sotsial'na robota v Ukrayini: Navch. posibnyk [Tekst] / I. D. Zvyeryeva, O. V. Bezpalko, S. YA Marchenko. – K.: Nauk. svit, 2003. – 233 s.
8. Sotsial'na pedahohika : Navchal'nyy posibnyk / za red. O. V. Bezpalko. – K. : Akademydav, 2013. – 312 s.
9. Fylyppova H. H. Materynstvo y osnovnye aspekty eho yssledovanyya v psykholohyy / H. H. Fylyppova // Voprosy psykholohyy. – 2001. – № 2. – S. 22-35.
10. Daly M. Contemporary Family Policy: A Comparative Review of Ireland, France, Germany, Sweden and the UK / Mary Daly, Sara Clavero. – Dublin : Institute of Public Administration, 2002. – 203 p.
11. Ellingsæter A. L. Politicising Parenthood in Scandinavia. Gender Relations in Welfare States/ Anne Lise Ellingsæter, Arnlaug Leira. – Bristol : The Policy Press, 2006. – 286 r.
12. Whiteford P. What Works Best in Reducing Child Poverty: A Benefit or Work Strategy? / P. Whiteford, W. Adema / OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://oberon.sourceoecd.org/vl=1107011/cl=24/nw=1/rpsv/workingpapers/1815199x/wp_514rzzx9c0zx.ht, s. 45.
13. OECD Family Database. C07: Trends in income inequality and income position of different household types [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.oecd.org/dataoecd/52/13/43201528.pdf>
14. Rector R. Next Steps in Welfare Reform / R. Rector [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.heritage.org/Research/Welfare/Test041102.cfm>.
15. Callan T. Tackling Low Income and Deprivation: Developing Effective Policies / T. Callan [Elektronnyy resurs] – Rezhym dostupu : <http://www.esri.ie/UserFiles/publications/20080617141815/RS001.pdf>.
16. Millar J. Lone Parents, Employment and Social Policy: Cross-national Comparisons / J. Millar, K. Rowlingson. – Bristol: Policy Press, 2001. – 299 r.
17. The Lone-Parent Trap: How the Welfare System Discourages Marriage [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.civitas.org.uk/pdf/loneParentTrap.pdf.
18. Kaufmann F.-X. Family Life and Family Policies in Europe: Volume 2: Problems and issues in comparative perspective / F.-X. Kaufmann. – Oxford: Oxford University Press, 2002. – P. 210.
19. Knijn T. Again Revisited: Employment and Activation Policies for Lone Parents on Social Assistance in the Netherlands / T. Knijn, R. van Berkel // J. Millar and M. Evans (eds.). Lone Parents and Employment: International Comparisons of What Works. – London: Centre for the Analysis of Social Policy, 2003.